

אקדמיה

ידיעון האקדמיה ללשון העברית • שבט תשס"ט

פרס האקדמיה ללשון העברית על שם רוברט ומישל אסרף

האקדמיה כוננה באחרונה את פרס האקדמיה ללשון העברית על שם רוברט ומישל אסרף.

רוברט אסרף

השנה הוענק הפרס בתחום חקר לשון ימי הביניים וחקר לשון מגילות מדבר יהודה לשני חוקרים, פרופ' אהרן ממון מן האוניברסיטה העברית בירושלים, ופרופ' אלישע קימרון מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

בטקס שנערך ביי"ב במרחשוון תשס"ט (10 בנובמבר 2008) בבית בלגיה שבגבעת רם, נכחו תורמי הפרס מר רוברט וגבי מישל אסרף, חברי האקדמיה ואורחים.

חתני הפרס הרצו איש בתורו הרצאות קצרות בתחומי מחקרם:

פרופ' אהרן ממון הציג סוגיה הקשורה לחקר מפעלו הלשוני של ר' יהודה חיוגי. הוא הראה שהמדקדקים שבאו אחריו לא הכירו את אחד מחיבוריו האחרונים של חיוגי, כתאב אלנתף.

פרופ' אלישע קימרון שיתף את הנוכחים בחוויותיו כחוקר צעיר במפעל המילון ההיסטורי. הוא הציג את בעיות הההדרה שעמדו לפניו בעת התקנת נוסחת הכתובת ברצפת הפסיפס של בית הכנסת העתיק בעין גדי, ועמד על פענוח חדש שעלה בתוך כך.

המשך בעמוד 3

ערב עיון לרגל הוצאת הספר "שְׁפָה קָמָה"

יו"ר המושב הראשון פרופ' משה בר-אשר סקר את דמותו החלוצית ואת פועלו החינוכי והלשוני של יהודה גור - מראשוני המורים בארץ ישראל, מחלוצי שיטת "עברית בעברית" ומחבר ומתרגם של ספרי לימוד וקריאה לילדים ולנוער. פרופ' בר-אשר הודה לבני המשפחה על תרומתם להוצאת הספר.

פרופ' ישראל ברטל דן במונח "עבריי" אשר החליף את המונח "יהודיי" במרוצת מאתיים השנים של היישוב העברי המתחדש.

ד"ר רונה סלע, אוצרת וחוקרת הצילום הישראלי בראשית המאה העשרים, הרחיבה את המבט בפן החזותי-יעודי של ראשית היישוב בארץ. בהרצאתה הציגה צילומים אופייניים לתקופה, שמופיעים בהם 'היהודי החדש' ו'היהודייה החדשה', המגנים על ארצם ומחיים אותה בעבודת האדמה.

הסופר חיים גורי דיבר על עברית התקופה בראי משורריה, ובתוך כך הביא את נקודת מבטו כנער בן הדור הראשון אשר גדל על ברכי העברית: "נולדתי לעברית, ולא ידעתי שום שפה אחרת. אינני זוכר ששמעתי בבית אף לא פעם אחת ביטוי ביידיש או בשפה זרה אחרת. לאחר פטירת אבי מצאתי מכתבי אהבה ששלח לאמי ואני מקנא בעברית שלו, רבת הרבדים והמעמקים, השונה מן העברית של הדורות המאוחרים, שהייתה חיה בדיבור אבל איבדה משהו מן האופי האסוציאטיבי והקשר למקורות".

המשך בעמוד 3

אור לנר שלישי של חנוכה ציינה האקדמיה את צאתו לאור של הספר שפה קמה - אסופת קטעים נבחרים מתוך המדור "לשונונו לעם" שראה אור בעיתון "הארץ" בשנים תרצ"ג-תש"ח.

קהל רב גדש את האולם, ובתוכו גם בני משפחתו של המילונאי וחבר ועד הלשון יהודה גור, אשר לזכרו הוקדש הספר.

ערב העיון נערך במשכנות שאננים בירושלים, במוצאי יום פטירתו של אליעזר בן-יהודה (כ"ו בכסלו, 23 בדצמבר) במעמד הנשיא החמישי מר יצחק נבון, ויוחד לעברית ולתרבות העברית לפני קום המדינה.

עוד בגיליון

- "דָרְבָן, תּוֹכָנָה, פְּלוּל, נִטְוִן" מאת רונית גדיש
- לְמִד לְשׁוֹנֵךְ - שמות צמחים
- "השפעת התלמוד הבבלי על צורתה של העברית החדשה" מאת יוחנן ברויאר

דָּרְבָן, תּוֹבְנָה, כְּלוּל, נִיטָן

בפי הדוברים גברה **תּוֹבְנָה** על **בוֹנְנֹת**. עתה אימצה אותה גם האקדמיה וצירפה אותה לקבוצה נכבדה של שמות תקינים – ותיקים כחדשים – הסוטים בצורתם מן השורש הרגיל. בהערת אגב אומר: המילה **תּוֹבְנָה** הפכה ממונח מדויק וספציפי למילת אפנה, והיא יורשת יותר ויותר את רעותה הוותיקה והפשוטה ממנה **הַבְּנָה**. אפשר למצוא אותה בכל הקשר, בין שהיא מתאימה לשמש בו ובין שלא, כגון "תובנות חדשות על האבולוציה", "תובנות על הפרעות נפשיות".

כְּלוּל וּתְכַלּוּל

המילה **אינטגרציה** משמשת בהקשרים רבים ומגוונים, החל בשדה החינוך וכלה בעולם המחשוב. בצבא משמשת זה מכבר החלופה העברית **תְּכַלּוּל**, מן השורש כל"ל בתוספת תי"ו, וכן **מִתְכַלּוּל** (אינטגרטור). שמות רבים בעברית החדשה נוצרו בתוספת תי"ו לשורש: בהם שהתי"ו נוספה דרך שם עצם מתווך – כגון תפקיד-תְּפַקֵּד, תרגיל-תְּרַגֵּל, תגבורת-תְּגַבֵּר, ואחרים שהתי"ו נוספה בהם ללא שם עצם מתווך כמו תְּשַׁאוּל, תְּתַקַּב.

האינטגרציה העסיקה גם את מניחי המונחים באקדמיה, וגם הם פנו אל השורש כל"ל, אך מצאו לנכון לנצל את השורש בבניין שנוטר "פנוי" – בניין פיעל. כך נקבע בשנת תשכ"ה המונח **כְּלוּל** (במונחי חינוך), ובעקבותיו הנגזרות **כְּלוּלִי** ו**מְכַלּוּל** (integrated) במילונים מאוחרים יותר.

בוועדה למונחי התחבורה העדיפו אנשי המקצוע את החידוש הצבאי **תְּכַלּוּל**. מכיוון שאין במילה זו פסול נענתה האקדמיה לבקשה, והמונח ייכלל **במילון למונחי התחבורה היבשתית** הנמצא כעת בהכנה. עם זאת לא בוטלה הצורה **כְּלוּל** ונגזרותיה שבמילונים המקצועיים האחרים.

* * *

שלושת המונחים שאושרו **תּוֹבְנָה**, **דָּרְבָן** ו**תְּכַלּוּל** מעידים כי האקדמיה נכונה להכשיר מילים שחידש הציבור ואשר רווחות בשימוש ולאמצן. ולבסוף באמתחתנו גם חידוש שכולו משלנו:

נִיטָן

מכשיר הניווט הקרוי בפי רבים בראשי התיבות הלוועיים GPS, זכה עתה לשם עברי תקני: **נִיטָן**. ראשית נשאל מה פסול יש ב-GPS השגור כל כך. זאת לדעת: ראשי התיבות הללו משמעם Global Positioning System, בעברית **מערכת איכון עולמית**; מדובר בטכנולוגיה עתירת יישומים, שהנווטן הוא רק אחד מהם. יישום מוכר אחר הוא **האַנְן** (שמו המלא באנגלית הוא GPS locator) – מכשיר שנועד לשדר את מקומו למקלט מרוחק (**אַנְן**, **אַפּוֹן**, גוזרים מן: אֵי+כָאן = הֵיכָן).

בעת ההכרעה על שמו העברי של המכשיר שנועד למסור את מקומו למשתמש שנושא אותו (ואשר שמו המלא באנגלית הוא GPS navigator) עמדו לפני חברי האקדמיה שתי אפשרויות: האחת – לצרף את המובן החדש אל המילה הקיימת **נִיט**, והשנייה – לחדש לצורך זה את המילה **נִיטָן**. שתי המילים יפות לציון מכשיר – **נִיטָן** שקול במשקל מִזְנָן, ואילו **נִיט** – במשקל סִפֵּק (בצירוף סִפֵּק כּוּחַ), קִבֵּל, נִסֵּת, מִדָּד. המצדדים ב'נווט' סברו שאין צורך להבחין

בישיבת המליאה של האקדמיה במרחשוון תשס"ט קיבלה האקדמיה כמה החלטות בענייני מינוח, ורובן הן אישור של מונחים שכבר מהלכים בציבור. נפנה לעיין בהחלטות שהתקבלו:

דָּרְבָן

מעניין כמה דוברי עברית יודעים כי עד הזמן האחרון היה שמו התקני של בעל החיים עטור הקוצים בשחור-לבן – **דָּרְבָן** (בפתח תחת הדל"ת). בעל החיים המסתורי משהו, שלעתים אפשר לראותו מהלך בזוגות או בשלוש בשטחי הפקר עירוניים, ידוע בפי רובנו בשם **דָּרְבָן** (בקמץ קטן תחת הדל"ת, דהיינו dorban). ועתה אישרה האקדמיה את הצורה הזאת: **דָּרְבָן**.

את השם **דָּרְבָן** קבע בשנת תרפ"ג (1923) חלוץ חוקרי הזואולוגיה בארץ, ישראל אהרוני (1882-1946), בעקבות שמו הערבי של בעל החיים – **حِرْبَان**. לשם הערבי אין קשר גיזרונאי לכלי המכונה **דָּרְבָן**, או לצורה המקראית **דָּרְבָנוֹת**, שהרי בשם הערבי משמש העיצור הנחצי **ح**, שמקבילו העברי הוא ההגה **צ** ולא **ד**.

נשאלת השאלה: מדוע בחר אהרוני לתעתק את ה־**ح** בדל"ת ולא בצד"י? אולי הלך אחר צליל המילה הערבית (**ح** נשמעת קרובה ל**ד**) משום שצלצלו באוזניו **דָּרְבָן** ו**דָּרְבָנוֹת** שבמקרא (שמשמען מכשיר חד). מכל מקום ברור כי מכאן קצרה הדרך להזדהותם של שני השמות – של החיה בעלת הקוצים ושל הכלי המחודד – לשם אחד. לפנינו תופעה שעמד עליה יעקב בן-טולילה במאמרו "הומונימיות עממית" (ספר רפאל ניר, בעריכת אי שורצולד, ש' בלוס-קולקה וע' אולשטיין, ירושלים תש"ס, עמ' 350-358): שתי מילים שונות ביסודן, שיש ביניהן דמיון צלילי ולעתים אף דמיון במשמעות, מתאחדות למילה אחת, וההבחנה בין המשמעויות נעשית על פי ההקשר. אם כן במקום שתי מילים נבדלות **דָּרְבָן** ו**דָּרְבָן** – יש לנו עתה מילה אחת בעלת שני פירושים.

באישור הצורה **דָּרְבָן** התחשבו חברי האקדמיה בשליטתה של צורה זו בפי הדוברים, וויתרו על **דָּרְבָן**, שלא הצליחה להשתרש. ראו עוד את מאמרו של דוד טלשיר, "הקפוד והדרבן", לשוננו ע (תשס"ח), עמ' 489-511.

תּוֹבְנָה

על תפקיד החלופה העברית ל-insight התחרו שתי מילים: המילה שקבעה האקדמיה הייתה **בוֹנְנֹת** (מילון למונחי הפסיכולוגיה, תשנ"ד). מילה זו גזורה משורש ביי"ן (מגזרת עוי"י) במשקל הקשור לצורות פועל כמו **הַתְּבוּנָה**. כיוצא בה: **כּוֹנְנֹת** (מן הַתְּכַוֵּן), **רוֹמְמוֹת** (רוֹמֵם), **שׁוֹטְטוֹת** (שׁוֹטֵט), **שׁוֹבְבוֹת** (הַשְּׁתוֹבֵב), **עוֹרְרוֹת** (עוֹרֵר).

המילה המתחרה **תּוֹבְנָה** נוצרה ככל הנראה בהשראת מילה אחרת מאותו שדה סמנטי: **תּוֹדָעָה**. אלא שהמשקל של המילה יתודעה' יאה לשורשים שיו"ד בראשם, כמו יד"ע (וכמוה תּוֹלְדָה מן יל"ד, תּוֹצְאָה מן יצ"א), ולא לשורשים שיו"ד באמצעם, כמו ביי"ן. אולם כבר היו דברים מעולם ושמות נגזרו במשקל שאינו הולם את השורש. כך הוא השם המקראי **יָקוּם** – הגזור מן השורש קו"ם ועשוי כתבנית השם יָבֹל (ששורשו מתחיל ביו"ד). כידוע הוציע ביאליק את הצמד **יָצוּא**, **יָבֹא** – והצדיק את יָבֹא (ששורשה בוי"א) בתקדים המקראי. כך הוא גם משקל **תְּפוּלָה**: תבניתו הולמת את שורשי ע"י, כגון תְּשׁוּבָה (שיו"ב) ותְּאוּרָה (אוי"ר), אבל הוא משמש גם שורשים מגזרות אחרות: תְּשׁוּעָה (יש"ע), תְּצוּגָה (יצ"ג), תְּקוּפָה (נק"ף), תְּרוּפָה (רפי"א), תְּאוּנָה (אני"י), תְּעוּזָה (עז"ז).

פרס האקדמיה ללשון העברית

המשך מעמוד 1

פרופ' קימרון ציין כי הפרס יסייע לו בהוצאת מהדורה עברית חדשה מנופה ומעודכנת של מגילות מדבר יהודה. פרופ' ממון עומד גם הוא לגאול את חיבורו הנזכר של ר' יהודה חיוג', בגרסתו המעובדת כפי שנמצאה לאחרונה ביו עלי הגניזה. את הזוכים ברכו מר **רוברט אסרף** ופרופ' **משה בר-אשר**. נשיא האקדמיה לשעבר הפרופ' **יהושע בלאו** העניק את הפרס לשני החוקרים.

עמיקם גורביץ קרא קטעים מדברי ר' סעדיה אבן דנן (מרקו), המאה החמש-עשרה) בשבח מורה הנבוכים לרמב"ם.

את הערב ליוו בזמר ובנגינה שלישיית **השנסוניים** בעיבודים מקוריים לשירי יהודה עמיחי ויוסף שריג, ובסיומו נערכה קבלת פנים חגיגית.

פרופ' אהרון ממון

פרופ' אלישע קימרון

ערב עיון לרגל הוצאת הספר "שְׁפָה קְמָה" המשך מעמוד 1

מר **יצחק נבון** התכבד בהדלקת נר שלישי של חנוכה. בדברים שנשא לאחר מכן סיפר על הדרכים שבהן מילאו דוברי העברית בימי ילדותו את החסר בשפתם, על ידי אימוץ ביטויים משפות שונות. הוא העיד על מרכזיותו של העיסוק בעברית בקרב שרי הממשלה בראשית ימי המדינה; כמזכירו של דוד בן-גוריון היה עד לא אחת לוויכוחים ולהתנצחויות סביב שולחן הממשלה - לא בעניינים כלכליים או מדיניים - אלא בענייני עברית.

יו"ר המושב השני, מזכיר הממשלה מר **עובד יחזקאל**, דיבר על הצורך לסייע למוסדות תרבות ומחקר, כדוגמת האקדמיה. הוא ציין כי המוסדות האלה אינם זוכים מן המדינה לתמיכה הראויה להם. ד"ר **עמינדב דיקמן**, בדבריו על 'ניצוצו העברי של ביאליק', הראה כיצד סלל המשורר דרך ביניים בין תיקון מחמיר של הלשון לבין הזנחתה. ד"ר **יעל רשף** הרצתה על תיעוד העברית המדוברת בתקופת התהוותה.

הזמרת **יעל תאי** והפסנתרן **לירן אל-על** ליוו את הערב בשירים מימי היישוב, מהם כמה שנדמה כי לא בוצעו על גבי במה שנים רבות. את הערב הנחתה ד"ר **קרן דובנוב**.

חתמה אותו הגב' **רונית גדיש**, בתיאור נסיבות הופעתם והתקבלותם בציבור של טורי "לשונו לעם", אשר מהם לוקטו הקטעים שנכללו בספר "שפה קמה".

המשך מעמוד 2

דְּרָבָן, תּוֹבְנָה, כְּלִיל, נִטָן

בין המכשיר לאדם המנווט (הנווט במטוס, למשל), שהרי שניהם עושים את אותה המלאכה עצמה, וביום מן הימים אף ייתכן כי לא יהיה עוד צורך בנוטים בשר ודם. המצדדים ב'נווטן' סברו שהבחנה נחוצה מאוד, ויוכיח הצירוף 'נווט GPS' המשמש לא אחת, ובו אין הדוברים מסתפקים ב'נווט' אלא מצרפים לו משלים (לועזי). דומה לכך הצירוף **טייס אוטומטי**, שנדרש בו שם התואר 'אוטומטי' כדי לבדלו מן הטייס בן האנוש.

הצורה **נִטָן** זכתה לתמיכת הרוב וזה אפוא שמו הרשמי של מכשיר הנווט המבוסס על טכנולוגיית **מערכת האיכון העולמית**.

רונית גדיש

הוועדה למונחי התקשורת החלה את עבודתה

כיצד אומרים בעברית: פְּלִילִיסְט, אוף-מיק, דיסולב ומיקס? ככל המילים הללו ועוד עתידה לטפל הוועדה למונחי תקשורת, שהתכנסה לשיבתה הראשונה בחודש כסלו תשס"ט (דצמבר 2008).

התקשורת - שדה רחב ביותר, שכולל את הרדיו, הטלוויזיה, הקולנוע, הצילום, ההוצאה לאור לסוגיה, העיתונות המודפסת והמרשתת - טרם זכתה למילון עברי מחודש משלה.

חברי הוועדה מתחום התקשורת הם: דוד ויצטום, גדי להב, ד"ר רעיה מורג, איזי מן וד"ר ענר פרמינגר. הסופרת גִּיל הראבן ופרופ' שמעון זנדבנק הם חברי האקדמיה היושבים בוועדה, וראשיה הם פרופ' רפאל ניר ורוביק רוזנטל. מזכירת הוועדה היא צביה זמירי.

מינויים חדשים באקדמיה

אהרון ברבריאן

מונה לראש פדור שירת ימי הביניים

דורית לרר

מונתה לפרכזת פעל הפילון ההיסטורי

ולאחראית פיתוח אתרי האקדמיה

שלוחה להם ברכת הצלחה במילוי תפקידם החדש.

ברכות

לד"ר מיכאל ריזיק

לרגל הוצאת ספרו

"פסורות לשון חכמים באיטליה"

על פי מחזורים פימי הביניים"

ברכות

לד"ר ברק דו

לרגל קבלת התואר דוקטור

עֲפַעְפִית רֶבֶת־פְּרָחִים

משפחת הלועזניים

■ (השם המדעי: *Kickxia floribunda*)

שיח נמוך, רבי-שנתי, שעיר ואפרפר. הוא בעל גזע מעוצה וצמרת המתחדשת מדי שנה בשנה. בישראל הוא גדל בערבות-שיחים ובמדבר. בית גידולו הוא בעיקר ערוצי נחלים שבתשיתם יש חלוקי אבן (במקומות אלו נסחפו הצמחים המתחרים). פרחיו צפופים, וכותרתם הצהובה אינה נושרת לאחר ההאבקה אלא מתייבשת ומלבינה. הוא פורח בחודשים מארס עד אוגוסט.

השם הלועזי קיקסיה הומר בשם העברי עֲפַעְפִית על שום הנקבים בפרי שצורתם כעפעפיים.

חֲנִרִית חֲרוּזָה

משפחת הערבויים

■ (השם המדעי: *Blackstonia perfoliata*)

צמח חד-שנתי חורפי. בישראל הוא גדל בחבל הים התיכוני (מרכז הארץ וצפונה, התחום שבו כמות המשקעים הממוצעת היא יותר מ-300 מ"מ). עליו פשוטים, ובכל מפרק – זוג עלים נגדיים. העלים מצופים בשכבת שעווה לבנה, וצבעם מכחיל. פרחיו צהובים, מאריכים ימים, נפתחים ונסגרים לסירוגין. הוא פורח בחודשים אפריל עד אוגוסט.

השם הלועזי הקודם פְּלוּרָה ניתן על פי השם המדעי הקודם *Chlora*. השם העברי חֲנִרִית נקבע לפי בית הגידול האופייני – אדמות חוואר (חוואר הוא סלע ימי צהבהב עשוי חרסית וקרטון).

שִׁשִׁית מְצוּיָה

משפחת הפואתיים

■ (השם המדעי: *Sherardia arvensis*)

צמח חד-שנתי חורפי נמוך. תפוצתו רחבה בחבל הים התיכוני. עליו פשוטים, מחודדים, דמויי אזמל והם ערוכים בְּדוּרִים (סְדוּרִים במעגל סביב מפרק אחד של גבעול או ענף). בתפרחת ארבעה עד שמונה פרחים. הפרחים בעלי כותרת צבעונית בגוֹנֵי לילך עד סגול. הוא פורח בחודשים מארס ואפריל.

השם הלועזי שְׁרָדִיָה הומר בשם העברי שִׁשִׁית על שם שני הגביע המתבלטות לאחר הפריחה.

כְּנָפוֹן זָהָב

משפחת המְרַקְבִים

■ (השם המדעי: *Verbesina enoelioides*)

צמח חד-שנתי קיצי הדומה במראהו לְחֻמְנִית. הצמח הוא גֵר בישראל שפלש לאזורנו מאמריקה הצפונית, וגדל בעיקר במישור החוף ובשפלה, בקרקעות שמצבן הטבעי הופרע מפעילות האדם, כגון בצדי דרכים. עליו מלבינים, דמויי ביצה, משוננים בשפתם. הוא פורח בחודשי הקיץ.

השם הלועזי וְרָבִינָה הומר בשם העברי כְּנָפוֹן על שום ההתרחבות הקרומית של פְּרוֹתִירֵזְרֵעוֹנוֹ המתפקדת ככנף.

זְרָעוֹנֵי כְּנָפוֹן זָהָב
תצלום: ליאורה קרת

כְּנָפוֹן זָהָב

שִׁשִׁית מְצוּיָה

חֲנִרִית חֲרוּזָה

עֲפַעְפִית רֶבֶת־פְּרָחִים

■ (השם המדעי: *Legousia pentagonia*)

סְגָלִית מְחַמֶּשֶׁת סגולית מחומשת
משפחת הפַּעְמוֹנִיָּתִים
צמח חד־שנתי חורפי. בישראל הוא גדל בחבל הים התיכוני ובחרמון. עליו פשוטים, מסורגים (עלה אחד בכל מפרק). עלי הכותרת סגולים, מרכז הפרח לבן. ההאבקה נעשית בעיקר על ידי דבורים קטנות. הפרי בעל חמש צלעות. הצמח פורח בחודשים מארס עד מאי.
השם הלועזי אֶסְפֶּקְלִיָּה ניתן לפי השם המדעי הקודם *Specularia*. השם העברי סְגָלִית נקבע על שום צבע הפרחים הסגול של כל מיני הסוג.

■ (השם המדעי: *Koelpinia linearis*)

מְסוֹרֵן סְרָגְלָנִי
משפחת הַמְרַכְבִּים
צמח חד־שנתי חורפי קטן. בישראל הוא גדל בערבות ובמדבריות. עליו פשוטים, נימיים, מסורגים, דמויי סרגל. תפרחתו צהובה. הוא פורח בחודשים מארס עד מאי.
השם הלועזי קֶלְפִּינִיָּה הומר בשם העברי מְסוֹרֵן על שום פירות הצמח דמויי המסור.

■ (השם המדעי: *Cenchrus echinatus*)

פּוּקָה קוֹצְנִית
משפחת הַדְּגָנִים
צמח חד־שנתי קיצי, עשבוני, הגדל בבתי גידול שנוצרו או שעוצבו בידי אדם. בישראל הוא גדל בעיקר במישור החוף, בערבה ובבקעת ים המלח. הצמח הוא גר שפלש לאזורנו מארצות הברית. עליו פשוטים, מסורגים, דמויי סרגל. התפרחת דמוית שיבולת ובה קבוצות של שיבוליות עטופות במעטפת קוצנית. הוא פורח בחודשי הקיץ.
השם העברי פּוּקָה נקבע על פי השם העממי פּוּקַת הַיְּחָפִים. בשם הזה מכונים צמחים שונים שפרותיהם ננעצים בכפות הרגליים (מיני כרבולת, קוטב מצוי וכפתור החולות).
פּוּקָה פירושה 'מכשול'. מילה זו באה פעם אחת במקרא (שמואל א כה, לא): "לֹא תִהְיֶה זֹאת לָךְ לְפּוּקָה וּלְמִכְשׁוֹל לֵב לְאֹדְנִי". שורש המילה פּוּקָה הוא פוּק, ואחת מהוראותיו היא להיכשל, להרוס, להתנודד, לדוגמה 'פָּקוּ ברכיו'.

שמות הצמחים שבעלונים אלו הם לקט מן הרשימה "שמות צמחי ארץ ישראל", תשס"ג. את השמות הסדירה וקבעה הוועדה לשמות צמחי ארץ-ישראל מטעם האקדמיה ללשון העברית. הרשימה אושרה במליאת האקדמיה.

תודתנו לפרופ' אבינעם דנין מן המחלקה לאבולוציה סיסטמטיקה ואקולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים, על סיועו הרב בהכנת עלונים אלו. תצלומים: פרופ' אבינעם דנין.

מידע נוסף על הצמחים, על השמות הקודמים שלהם ועל שמות נרדפים וכן תצלומים נוספים ראו באתר "צמחיית ישראל ברשת" (<http://flora.huji.ac.il>).

השפעת התלמוד הבבלי על צורתה של העברית החדשה

יוחנן ברויאר

רושמה של הארמית הבבלית ניכר גם בכתיבן של מילים רגילות. לדוגמה, אם הקריאה היא מציינת בעברית תנועת a סופית, כגון **רָאָה**. מדוע אפוא השם **עקיבא** כתוב באל"ף סופית? יסודו של מנהג זה הוא בארמית הבבלית, ובה היא אינה אם קריאה כלל (כך גם בערבית ובעוד לשונות שמיות). תנועת a סופית מסומנת בה אך ורק באל"ף, ולכן כנגד **רָאָה** בעברית נמצא **רָאָה** בארמית בבלי. לפיכך במקורות ארץ ישראל הכתיב **עקיבא**, כצפוי, ואילו בתלמוד הבבלי **עקיבא**, כמנהג הארמית הבבלית.

כיוון שבארמית הבבלית היא אינה אם קריאה, גם תנועת e סופית אינה מסומנת בה"א אלא ביו"ד; לפיכך למשל, **רואָה** בעברית הוא **רְוִי** בארמית. דבר זה יסייע בהבנת מוצאו של השם הנפוץ **יוסי**. שם זה נקצר **מיוסף**, ולאחר שימוט הפ"א נתקבלה ההגייה yose. זו ההגייה המשתקפת בניקודים עתיקים ובמסורות הגייה נאמנות, וגם הכתיב הנהוג בספרות ארץ ישראל מעיד על הגייה זו – **יוסה**. אך בארמית הבבלית כאמור היא אינה אם קריאה, ולכן הכתיב בתלמוד הבבלי **יוסי**. כשם ש**רְוִי** הבבלי עומד כנגד **רואָה** העברי, כך **יוסי** הבבלי עומד כנגד **יוסה** הארץ-ישראלית. אלא שכאן צעדו הדוברים עוד צעד: היו"ד הסופית נתפרשה להם כאילו היא מביעה חיריק (שהרי תנועת e סופית, כאמור, מובעת בעברית בה"א ולא ביו"ד), ולכן קראו את השם יוסי.

לא רק העברית הבבלית, גם הארמית של התלמוד הבבלי השפיעה שפע רב על העברית. למשל, בארמית הבבלית נתערער מעמדם של העיצורים הגרוניים: לעתים נשמטו ולעתים נתחלפו זה בזה, עי"ן הפכה אל"ף, חיי"ת הפכה היא וכיוצא בזה. ללא הבנת הרקע המיוחד של הארמית הבבלית לא יובן גם רקען של מילים כאלה. לדוגמה, המילה **לאלתר**, שנגזרו ממנה בעברית החדשה גם הפועל **אלתר** ושם הפעולה **אלתור**, אין להבין את מוצאה ללא ידיעת המילה המקורית, שצורתה בארמית של ארץ ישראל ואף בעברית של המשנה היא **על אתר**. כיוון שבארמית **אתר** פירושו 'מקום', נמצא שתרגומו המילולי של צירוף זה הוא 'על המקום', והוראתו מיד (בדיוק כצירוף המשמש בעברית המדוברת **על המקום** = מיד). עקב ערעור העיצורים הגרוניים בבבל הפכה העי"ן לאל"ף, האל"ף שבראש המילה השנייה נעלמה וכך נוצרה **אלתר** או **לאלתר**. ביטוי ארמי זה נקלט בעברית, לא בימינו אלא בימים קדמונים. כבר בנוסח משנתם של אמוראי בבל זו הייתה צורתו, והוא נפוץ לרוב גם בעברית שבתלמוד הבבלי.

נשילה של חיי"ת יצרה בארמית הבבלית את **תת** (=תחת), המשמשת קידומת נפוצה בעברית החדשה, כגון **תת-אלוף**, **תת-מימי**. נשילה של עי"ן הניבה את **תריסר** במקום **תרי עשר** (=שנים עשר). ודוגמה זו עשויה להדגים גם תהליך אופייני בהיווצרות העברית החדשה. בעברית הקדומה המספר 12 מובע רק בדרך אחת: **שנים עשר**. גם בארמית הבבלית מספר זה מובע רק בדרך אחת: **תריסר**. רק בעברית החדשה יש שתי דרכים להבעתו – **שנים עשר** העברי ו**תריסר** הארמי-בבלי. מקורם של הביטויים עצמם ברור, אך לא ברור מה מקור הצורך בשני ביטויים לדבר אחד. צורך זה נוצר בהשפעת לשונות אירופה, שיש בהן שני מונחים להבעת מספר זה דווקא (כמו באנגלית, twelve וגם dozen), וזאת משום חשיבותה של יחידת מנייה זו באירופה. העברית אימצה אפוא דרך הבעה

העברית של ימינו נוצרה בעיקרה מתוך מיזוג שני יסודות עתיקים: העברית של המקרא והעברית של ספרות חז"ל. כך, לדוגמה, המילה **אנחנו** נהוגה במקרא, בספרות חז"ל **אנו**, ובלשון ימינו שתיהן משמשות זו לצד זו. אך לשון חז"ל עצמה אף היא איננה לשון אחת ואחידה. בתקופת האמוראים (200–500 לספירה), ואולי כבר לפני כן, נפלגה העברית לשני פלגים, פלג בבלי ופלג ארץ-ישראלי, ואופי מיוחד לכל אחד מהם.

בתקופה זו שני הקיבוצים היהודיים הגדולים, הבבלי והארץ-ישראלי, היו קרובים מאוד ברוחם ובתרבותם. בשניהם למדו את המקורות התנאיים ובשניהם יצרו ספרות חדשה – התלמוד הבבלי כאן, התלמוד הירושלמי ומדרשי האגדה כאן. ועם זאת, הם נבדלו בהלכה, במנהג, באמונות ודעות וגם בלשון. והדברים אמורים לא רק בארמית, הלשון המדוברת באותה תקופה, אלא אף בעברית, ששימשה אותם במקורות שלמדו ובספרות שיצרו. לא הרי העברית של בבל כעברית של ארץ ישראל. מעתה השאלה היא איזה טיפוס של לשון חז"ל נבחר לשמש בעברית החדשה – הטיפוס הבבלי או הארץ-ישראלי. התשובה היא שהעברית שלנו מבוססת בראש ובראשונה על לשון בבל, ואילו לשון ארץ ישראל ניטשה ונשכחה כמעט כליל. הבוחן את העברית החדשה על רקע לשון מקורות חז"ל ימצא שכמעט בכל פרט יד התלמוד הבבלי על העליונה.

טול לדוגמה את כתיב המילה **פנאי**. מניין צמח הכתיב באל"ף? במקרא אין אל"ף בנסיבות אלו; מילים מקראיות המסתיימות בסיומת ay כתובות גם בימינו ביו"ד בלבד, כגון **מתי ואולי**, וכגון צורן כינוי הקניין למדבר המצטרף לשמות בריבוי: **דְּבָרֵי**. ובמקרא לא רק השם **חגי**, אלא גם השם **שמי** כתוב כך. אבל בתלמוד הבבלי הכתיב באל"ף: **פנאי, שמאי, ודאי**, וממנו התפשט בעברית ונתקבע בלשון ימינו.

מילים כגון **הודאה, הוראה** או **הנאה** שייכות לגזרת ל"י, והעיצור האחרון של השורש צפוי שיהיה יו"ד. ואכן במקורות עתיקים של ארץ ישראל, כגון כתיב יד מהימנים של המשנה או התלמוד הירושלמי, מילים אלו כתובות ביו"ד: **הודָּה, הורָּה, הנָּה**. אלא שבעברית הבבלית חל בנסיבות פונטיות מסוימות מעתק י>א, וכך התקבלו בתלמוד הבבלי הצורות הנהוגות גם היום: **הודאה, הוראה, הנאה**.

גם צורות מיוחדות נתחדשו בעברית זו. למשל המילה **אות**, שתי הוראות לה – 'סימן' (כגון בצירוף **אות ומופת**), ו'סימן כתוב להבעת הגה'. בספרות ארץ ישראל צורת הריבוי תמיד **אותות**. בבבל נתחדשה צורת ריבוי מיוחדת להוראה השנייה, וכך ניתן להבחין בין ההוראות על פי צורת הריבוי: **אותות** כנגד **אותיות**. זה המצב גם בעברית של ימינו.

בעברית הבבלית יש קווי ייחוד רבים, חלקם מוכּשֵׁים עוד מתקופה עתיקה. אבל בדרך הטבע יש בה גם קווים המושפעים מן הארמית הבבלית, לשונם המדוברת של יהודי בבל בתקופת חז"ל. לדוגמה, **אי** הוא רכיב המצטרף למילה קיימת ויוצר ממנה כינוי שאלה: מצירוף **אי** אל זה נוצר כינוי השאלה **איזה**, ובדומה **זו-איזו, פה-איפה**. גם המילה **כאן** הופכת למילת שאלה על ידי צירוף רכיב זה: **איכן**, ובאמת זו צורתה המקורית של המילה וכך נתקיימה במקורות ארץ ישראל. אבל בעברית של בבל הפכה המילה **להיכן**. מסתבר שיש כאן השפעת המילה המקבילה והדומה בארמית בבלי **היכא** (=היכן).

אחת מסגולותיה של העברית, בהיותה לשון שמיית, היא שמילותיה גזורות משורש – סגולה המאפשרת לזהות קבוצות קבוצות של מילים בעלות שורש משותף. חדירת מילים זרות היא מעמסה על המערכת הלשונית, שכן המילים השאלות מוסיפות למערכת פריטים העומדים לעצמם ואינם מתאגדים בתוך קבוצה מוכרת. בניגוד למִדְרָגָה המתקשרת מיד אל דְרָגָה, דְרָגָה, הִדְרָגָה, הרי רִדוֹ אינה מתקשרת לכלום. מבחינה זו יש יתרון לשאילת מילים משפה שמיית, שכן דמיון לעברית מקל על אריגתן בתוך מערכת מוכרת. אלא שלצורך כך יש להכניס למאגר הידיעות של דובר העברית כמה כללים בסיסיים של אותן שפות. כללים כאלה יוכלו לסייע בידיו להבחין **שלא**תָר קשורה למילה הידועה **אתר**, **שתר**ִסר קשורה ל**שנים-עשר**, ו**שהדדי** קשורה למילה הפשוטה **אחד**.

מדוע היה זה התלמוד הבבלי דווקא שעיצב את פני הרכיב החז"לי שבעברית החדשה? מִחִי הלשון החדשה חיבבו את ארץ ישראל חיבה יתרה, ואילו היו חוככים בדעתם איזה טיפוס לשוני ראוי לברור אולי היו מעדיפים את הטיפוס הארץ-ישראלי. אלא שעניין זה לא היה תלוי בהחלטה ובתכנון, לפי שהעברית החדשה לא נוצרה בבת אחת, יש מאין, אלא היא ממשיכה מסורת של כתיבה בעברית שלא פסקה לרגע. מאז תחילת האלף השני לספירה תפס התלמוד הבבלי את מרכז הזירה התרבותית היהודית, ומתחרהו הארץ-ישראלי, התלמוד הירושלמי, נדחק לקרן זוית ואך מעטים הכירוהו. אין פלא אפוא שהעברית של ימי הביניים נתעצבה בראש ובראשונה על פי הדגם הבבלי. ועוד יש לזכור כי מחיי הלשון העברית נתחנכו חינוך מסורתי, שהתלמוד הבבלי היה בו אבן יסוד, ולכן גם בפייהם שגור היה הטיפוס הבבלי של לשון חז"ל. כשהספרות החדשה החלה להיכתב, וכשהמשפטים הראשונים החלו להישמע, היו אלו הצלילים הבבליים דווקא שקמו לתחייה בעברית המתחדשת. ואולי יש בכך משום קיום מקצת מן הנבואה הנזכרת רק בתלמוד הבבלי: "עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שיקבעו בארץ ישראל" (מגילה כט ע"א).

אירופית, אלא שגייסה לצורך זה מילים שמיות: משנתבקש מונח מיוחד כנגד dozen, סיפקה הארמית הבבלית את החסר בתודעת דובר העברית החדשה. כפל הביטויים **שנים עשר ותריסר** עשוי אפוא להדגים יפה את דרכי היווצרות העברית החדשה – את מקורותיו של אוצר המילים העברי מזה, ואת חדירתו הסמויה של הלעז מזה.

ועוד דוגמה מתחום העיצורים הגרוניים. המילה **הדדי** אינה מעלה לתודעה כל מילה עברית בעלת שורש זהה. לשם בירור מקורה יש לבחון איך מביעים הדדיות בעברית של המקורות. העיון מעלה שלוש דרכים: (א) בכינוי הרמוז – **זה אל זה**, כגון "וקרא זה אל זה" (ישעיהו ו, ג); (ב) במילים **איש אל אחיו** ודומותיהן, כגון "ופניהם איש אל אחיו" (שמות כה, כ); (ג) בהכפלת המילה **אחד**, כגון "שתי ידת לקרש האחד משלבת אחת אל אחת" (שמות לו, כב). הדרך השלישית נדירה בעברית אך רווחת בארמית, ולכן הפסוק "ופניהם איש אל אחיו" למשל, תורגם בתרגום אונקלוס "ואפיהון חד לקביל חד". ואולם בארמית הבבלית ערעור הגרוניים גרם למעבר מחיית לה"א. כתוצאה מכך נשתנה הצירוף הארמי **חד-חד** על ידי מעתק החיית הראשונה לה"א ונשילת החיית השנייה. כך נתקבל שורש חדש – **הדד**, וכך נוצרה המילה העברית החדשה **הדדי**.

תופעה אחרת, אף היא ייחודית לארמית הבבלית, היא נשילת עיצורים סופיים. תופעה זו יצרה כמה מילים שנקלטו בעברית החדשה, כגון **זוטא** שמוצאה **זוטר**. המילה **תו** המופיעה בצירוף ותו לא (בעברית הישראלית **ותו לא**, בהשפעת העברית) מוצאה במילה הארמית **תוב**, המקבילה למילה העברית **שוב** (תי"ו בארמית = ש"י"ן בעברית, כגון **תלת = שלוש**). המילה **תיקו** היא מונח תלמודי רגיל המציין בעיה בלתי פתורה ומוצאו **תיקום** (=תָקום, תעמוד, תהיה תלויה ועומדת בלי פתרון; רק מאוחר נתפרשה כאילו היא מורכבת מראשי התיבות "תִּשְׁפִי יתָרץ קוֹשִׁי ובעיות", ואין זה אלא דרש). בעברית ישראלית היא הגויה משום מה תִּיקוֹ, בהגייה משובשת של הכתיב (כעין יוֹסי במקום יוֹסי שנזכר לעיל).

כוכב עברי נולד בחירת שמות עבריים לאורנוס ונפטון

מערכת השמש כוללת שמונה כוכבי לכת, מהם שישה מוכרים עוד משחר האנושות, וכבר בימי קדם זכו לשמות עבריים. אלו הם ששת הכוכבים, לפי סדרם מן הקרוב ביותר אל השמש אל המרוחק: כוכב חמה, נוגה, ארץ, מאדים, צדק ושבתאי. בשנת 1781 זוהה הכוכב השביעי, אורנוס, ובשנת 1846 זוהה הכוכב השמיני במערכת השמש – נפטון. לשניים האלה טרם נמצא שם עברי. האקדמיה ללשון העברית ומרכז נוער שוחר מדע של האוניברסיטה העברית הכריזו על תחרות למציאת שמות עבריים לכוכבים אורנוס ונפטון. את ההצעות יש לשלוח עד ל"ג בעומר, י"ח באייר תשס"ט (12 במאי 2009). יכולים להגיש הצעות קבוצות, כיתות של בתי ספר ויחידים. ההצעות יועברו לחבר שיפוט בהשתתפות בכירי חוקרי האסטרונומיה בארץ ונציגי האקדמיה ללשון העברית. ההצעות המוצלחות ביותר יועמדו לבחירת הציבור הרחב, בציון שמות המציעים. השמות העבריים שייבחרו יתפרסמו בטקס לציון סיום שנת האסטרונומיה הבין-לאומית בחנוכה תש"ע.

למידע נוסף ולשליחת הצעה באמצעות טופס מקוון: http://www.astronomia2009.org.il/info/sib/uran_hep.htm
אנו ממליצים לעיין במסמך "דרכים וכיוונים בחידוש שמות", שנועד לסייע למגישי ההצעות בבחירת שמות הראויים להתקבל:
<http://www.astronomia2009.org.il/info/sib/methodology.pdf>

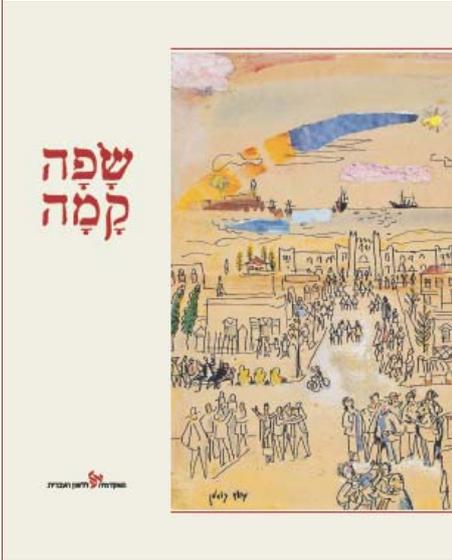
שְׁפָה קְמָה לקט מתוך המדור "לשונונו לעם"

האסופה "שְׁפָה קְמָה" מביאה לפני הקוראים מאות קטעים נבחרים מתוך **לשונונו לעם** – מדור לענייני הלשון העברית שהתפרסם בגיליונות יום שישי של עיתון "הארץ" בראשית העשור הרביעי של המאה העשרים.

בתקופה זו "נהייתה העברית באמת ללשון העם" – כפי שהתנסח דוד ילין. ואולם בעבור בני הדור ההוא, העברית עדיין איננה מובנת מאליה והיא זקוקה ליד מכוונת – גם מנקודת מבטם של אנשי הלשון הפעילים בוועד הלשון ובשלוחותיו, וגם מנקודת המבט של הציבור הרחב – המעוניין מאוד בהכוונה, כפי שמתברר מהתקבלותו של המדור.

במדור זה הופיעו מאמרים קצרים בעניין תקנת הלשון, רשימות מסוג "אל תאמר – אמר", תגובות ושאלות של קוראים ותשובות מאת אנשי לשון וספרות. לפני הקורא במדור עשויה להצטייר תמונה עגומה-משהו, תמונה שבולטים בה החסר, המשובש, הלקוי. ואולם מבעד לדברים החמורים והקפדניים ניכרת השפעת הגומלין שבין העם וחכמיו, ומצטייר תהליך חיובי של הפריה הדדית בין הלשון העממית המתחדשת ללשון התרבות והמקורות.

מתוך דבריה של רונית גדיש, אחת העורכות של הספר: "כשתחפוץ העברית להיזכר בימים אשר בהם חידשה את נעוריה תציץ בדפים הישנים הללו – שעתה לבשו לבוש חדש – דפים שכתבו בלהט ובתשוקה נוטרי העברית העומדים על משמרתה. כשלעצמי אוכל לומר שעולמה של העברית המתחיה, שנחשף לעיני בעת עריכת הספר, היה שיעור מאלף בתולדותיה של התפתחות לשונית בכלל ושל העברית בפרט, ולא נותר לי אלא להזמין אתכם להצטרף לחוויה זו".

מחזור ג • חוברת א • תשס"ח

צירופי ימינו ומאגר המילון ההיסטורי מאת ברכה דלמצקי-פישלר

מאמר זה בא לספר את סיפוריהם של כמה צירופי לשון המהליכים בזמננו, ואגב כך לסרטט מתווה למערכת של שינויים שחלו בצירופים עבריים במהלך העת החדשה. המאמר מצטרף לשורה נכבדת של מחקרים עבריים שבמקדם עמדו צירופי הלשון ודרכי התהוותם. נפרסים כאן לפני הקורא קורות חייהם של צירופי הלשון, מהם שעלה בידם לשמור על דמות דיוקנם הקדמונית, ומהם שהתגלגלו מנוסח לנוסח, ניזונים מלשונות שונות. בתוך כך עולה שבחם של סופרי העברית מדור ההשכלה ועד לדורנו, אשר במו ידם צרו רבים מהצירופים שדומה כי היום איננו יכולים בלעדיהם.

מחזור ג • חוברת ב • תשס"ח

לא על הקמץ לבדו לפולמוס המתחדש בין מסורות טבריה וארץ ישראל מאת ישי נוימן

חוברת זו היא מעין המשך לחוברת ג-ד של מחזור נה (תשס"ה-תשס"ו). אותה חוברת שימשה אכסניה למאמרו של מ' מישור, "הניקוד שלנו על פרשת דרכים", שם הציע ד"ר מישור רפורמה בשיטת הניקוד בימינו. מאז ועד עתה (וכמובן גם לפני כן) נתפרסמו עוד דברים על פרשת פישוטו של הניקוד המקובל. "לא על הקמץ לבדו", מאת ישי נוימן, הוא מאמר ביקורת מפורט על דברי המתנגדים לעצם הרפורמה בניקוד, ובה בעת הוא מוסיף עוד נדבכים של ידיעות ותפיסות שמן הסתם יעמדו גם הם בפני מקבלי ההחלטה, אם יידרשו לה.